

TÜRKİYE SELÇUKLULARI DÖNEMİNE AİT İKİ ASKERÎ İSTILAH: “LEŞKER-İ KADİM” ve “LEŞKER-İ HADİS” TABİRLERİ ÜZERİNE

Erkan GÖKSU

Özet

“Leşker-i kadim” ve “leşker-i hadis” tabirlerine, Türkiye Selçuklu tarihinin temel kaynaklarından biri olan *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-'Alâ'iyye* adlı eserde rastlanır. Bazı yazarlar, bu tabirlerin Türkiye Selçuklu ordusundaki genel bir tasnife işaret ettiğini, “leşker-i kadim”in daimî ordusu, “leşker-i hadis”in ise yardımcı kuvvetleri ifade ettiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak her iki tabirin geçtiği kayıtlar incelendiğinde “leşker-i kadim”in sadece ıktâ' askerleri, “leşker-i hadis”in ise ücretli askerler için kullanıldığı, dolayısıyla “leşker-i kadim” ve “leşker-i hadis” ayrımının genel bir tasnife işaret etmediği anlaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Türkiye Selçuklu Ordusu, askerî teşkilat, leşker-i kadim, leşker-i hadis, ıktâ' askerleri, ücretli askerler.

Two Military Terms Belonging to Anatolian Seljukids Period: “Lashkar-i Qadim” and “Lashkar-i Hadith”

Abstract

The terms “lashkar-i qadim” and “lashkar-i hadith” can be found in one of the main sources of the history of Anatolian Seljukids, that was “al-Awamir al-Alaiya fi al-Umur al Alaiya”. Some writers have suggested that these terms are part of the general classification in the army of Anatolian Seljukids; “lashkar-i qadim” indicates the standing army and “lashkar-i hadith” indicates the auxiliary forces. After examining records where both of the terms exist, it is understood that “lashkar-i qadim” was only used for iqta troops and “lashkar-i hadith” was only used for mercenaries, so the two terms “lashkar-i qadim” and “lashkar-i hadith” can not be considered as part of the general classification in the army of Anatolian Seljukids.

Key words: Anatolian Seljukids Army, military organization, lashkar-i qadim, lashkar-i hadith, iqta troops, mercenaries.

Türkiye Selçukluları dönemine ait resmî vesikaların günümüze intikal etmediği, diğer muasır kaynakların hem kemiyet hem de keyfiyet bakımından arzu edilen vaziyette olmadığı ve bu durumun bu dönem araştırmacıları için büyük engel teşkil ettiği malumdur. Ancak sadece Türkiye Selçukluları dönemi araştırmacılarının değil, genel olarak Orta Çağ tarihi araştırmacılarının karşılaştıkları bir başka mesele, mevcut kaynaklarda zikredilen tabir ve terimlerin sık sık karışık bir biçimde kullanmasıdır. Öyle ki “bunların bazıları hem genel, hem teknik bir anlamda kullanılırlar. Tek bir terim, ayrı ayrı

birtakım kurumları gösterebildiği gibi, her hangi bir terimin anlamı hem zamana hem de yere göre değişebilmektedir” (Lambton, 1973, s. 365)¹.

Bu durum, bu dönem araştırmacılarını kaynaklarda yer alan her bilgiyi, tesadüf edilen her kaydı büyük bir titizlikle incelemeye sevk etmektedir. Bazen bilinen bir tabir veya terimin farklı uygulamalara işaret ettiği görülebildiği gibi, bazen de bilinen bir uygulamanın farklı ya da yeni bir tabir veya terimle ifade edildiğine tesadüf edilmektedir.

Çalışmamıza konu teşkil eden “leşker-i kadim (لشکر قدیم)”² ve “hadis (حدیث)” tabirleri, bu tür ifadelerin birer örneğidir. Bu tabirler, Türkiye Selçuklu tarihinin temel kaynaklarından biri olan “el-Evâmirü'l-‘Alâ’iyye fi'l-Umûri'l-‘Alâ’iyye” adlı eserde geçer (İbn Bîbî, 1956). Eserin müellifi İbn Bîbî, birçok yerde Türkiye Selçuklu ordusu ve bir yerde de Eyyûbî meliki el-Eşref’in kuvvetleri için bu tabirleri kullanmıştır. Eserin mütercimi Mürsel Öztürk, “kadim”i “muvazzaf” ve “hadis”i de “yeni” ordu/asker olarak Türkçeye çevirmiştir (İbn Bîbî, 1996, I-II). Bunun dışında birçok araştırmacının söz konusu tabirleri gerek orijinal yani “kadîm” ve “hadîs” hâliyle, gerekse eserin Türkçe tercümesinde kullanılan “muvazzaf” ve “yeni” anlamlarında kullandıkları görülmekte ise de bu tabirlerin istilâhî ve tarihî anlamlarının ne olduğu üzerinde sadece birkaç araştırmacı durmuştur.

“Leşker-i kadim” ve “hadis” tabirlerinin ne anlama geldiği ve müellifin bu ifadelerle Türkiye Selçuklu ordusundaki ne tür bir yapılanmaya işaret etmiş olabileceğine dikkat çeken ilk araştırmacı Alessio Bombaci’dir. Bombaci, İbn Bîbî’nin “leşker-i kadim” ifadesiyle Türkmenler, gulâmlar ve iktâ’ askerlerinden oluşan “eski” (ancient) veya “geleneksel/klasik ordu”ya (traditional army); “leşker-i hadis” ile ise İbn Bîbî’nin “ecrîhor/cerâhor/cerîhor”³ olarak kaydettiği ücretli askerlerden (hired

¹ Büyük Selçuklular ve Türkiye Selçukluları dönemindeki örnekler ve değerlendirme için bk. Lambton, 1973, s. 365 vd; Cahen, 1979, ss. 176-178; Cahen, 1955-1956, s. 355

² İbn Bîbî bu tabiri zaman zaman “sipâhiyân-ı kadim (سپاهیان قدیم)”, “sipâh-ı kadim (سپاه قدیم)” ve “asâkir-i kadim (عساكر قدیم)” şeklinde de zikretmiştir. Metin içerisinde müellif nasıl kaydetmişse o şekilde gösterilecektir.

³ Türkiye Selçuklu ordusunun daimî unsuru olmayıp ihtiyaç hâlinde sefere dâhil edilen geçici kuvvetlerinin başında “ücretli askerler” gelmektedir. İbn Bîbî, herhangi bir sefer esnasında veya belirli bir süre zarfında hizmet vermek üzere orduya dâhil edilen ve bunun karşılığında belirli bir ücret ödenen bu askerleri “ecrîhor (اجرى خوار)”, “cerâhor (جرا خوار)”, “cerîhor (جرى خوار)” ifadeleriyle kaydetmiştir. Esasen her üç kelime de Arapçada “bir iş, hizmet karşılığında verilen ücret” anlamındaki “ecr (اجر)” kelimesi ile Farsça “yemek” anlamına gelen “horden (خوردن / خوردين)” fiilinin terkiibinden ibarettir (Hasan Enverî, 2535, ss. 63-64; Muhammed Mû’în, 1371, s. 148-149, 1261, 1275; *Ferheng-i Fârisî-i ‘Amîd*, 1369, I, s. 84; Göksu, 2010, s. 113 vd).

soldiers/mercenaries) oluşan “yeni ordu”ya (new army) işaret ettiğini ileri sürmüştür (Bombaci, 1978, ss. 345-346).

Konuya temas eden bir başka araştırmacı M. Said Polat ise İbn Bîbî’ye nazaran Türkiye Selçuklu ordusunun kadim ve hadis olmak üzere iki sınıftan teşekkül ettiğini belirtmiş, ancak bu tabirleri Bombaci gibi “eski (old)” ve “yeni (new)” olarak değil, lugavî ve İbn Bîbî’nin eserindeki ıstılahî anlamlarıyla birlikte değerlendirmenin uygun olacağına dikkat çekmiştir. Buradan hareket eden yazar, “kadim”in “eskiden beri süregelen” ya da “ananevi olan”a, “hadis”in ise “def’aten vuku bulan” ya da “muktezâ-yı hâl olarak tatbik edilen”e işaret ettiğini, bu tabirlerin bu şekilde anlamlandırılması hâlinde, “kadim” ile “hadis” arasındaki kronolojik ilişkinin -doğrusal bir zaman hattında- biri diğerini takip eden eski-yeni olarak değil, bir arada var olan “kaide” ve “istisna” olarak kurulabileceği görüşündedir. Polat’a göre, “hadis olan, ihtiyaç ortaya çıktıkça kendisine başvurulmuş ve kadim’e ilaveten istihdam edilen unsurları ifade ederken; kadim, asli olması hasebiyle kronolojik olarak önce gelen, fakat hadis tarafından bütünüyle ikame edilmeyip/eskimeyip mevcudiyeti devam eden esas teşkilata işaret etmektedir” (Polat, 2005, s. 35). Bu durumda Türkiye Selçuklu ordusunun “kadim leşkeri”ni mukta’lar (ıktâ’ askerleri), Türkmenler ve gulâmlar; “hadis leşkeri”ni ise ecrîhor (ücretli askerler) ile vassal ve müttelik devletlerin gönderdiği askerler teşkil etmektedir (Polat, 2005, ss. 36-37, 38, 39-40, 47).

Görüldüğü gibi her iki araştırmacı da “leşker-i kadim” ve “hadis” tabirlerinin genel bir tasnife işaret ettiği konusunda hemfikir olup, kadim’in Türkiye Selçuklu ordusunu oluşturan asıl veya daimî kuvvetleri, hadis’in ise ihtiyaca binaen celp edilen ihtiyat veya yardımcı kuvvetleri kapsadığı düşüncesindedirler. Bombaci, “eski” (ancient) veya “geleneksel ordu” (traditional army) olarak ifade ettiği “leşker-i kadim”in Türkmenler, gulâmlar ve ıktâ’ askerlerinden, “yeni ordu” (new army) dediği “leşker-i hadis”in ise ücretli askerlerden (hired soldiers/mercenaries) müteşekkil bir yapılanmaya işaret ettiğini varsaymakta, Polat ise bunlara ek olarak “leşker-i hadis”e vassal ve müttelik devletlerin gönderdiği askerleri de ilave etmektedir.

Aşağıda görüleceği üzere İbn Bîbî’nin kayıtları incelendiğinde “leşker-i kadim” tabirinin ıktâ’ askerleri, “leşker-i hadis”in ise ücretli askerler⁴ için kullanıldığı

Metin içerisinde söz konusu kelimeler müellif nasıl kaydetmişse o şekilde gösterilecektir.

⁴ Müslüman Türk devletleri içerisinde belki de en yaygın şekilde Türkiye Selçukluları tarafından uygulanan ücretli askerlik sisteminde Bizans ve Haçlıların etkisi olduğu söylenebilir. Türkiye Selçuklu ordusunda ilk defa 13. yüzyıl başlarından itibaren rastlanan ücretli askerlerin, ordu içerisindeki nüfusları her geçen gün artmış ve zaman zaman önemli başarılarla imza atmışlardır. Başta Franklar olmak üzere muhtelif etnik

açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Nitekim müellif, eserinin bir yerinde söz konusu tabirlerin hemen ardından ve bunları açıklayıcı mahiyette olmak üzere “mukta’ ve cerîhor” ifadelerine yer vermiş⁵ ve bu suretle “leşker-i kadim”ın ıktâ’ askerlerine, hadis”ın ise “ecrîhor/cerâhor/cerîhor” yani ücretli askerlere işaret ettiğini bizzat kendisi açıklamıştır. Buna karşılık söz konusu tabirlerin, gulâmları, Türkmenleri ve tâbi devlet kuvvetlerini de kapsadığına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir ki bu durum, kadim ve hadis tabirlerinin, sadece ıktâ’ askerleri ve ücretli askerler için kullanıldığı fikrini akla getirmektedir.

Diğer kayıtlar da bunu teyit eder mahiyettedir. Sözelimi I. Gıyâsü’-d-dîn Keyhüsrev döneminde Antalya’nın muhasarası sırasında (1207) yiğitlik ve sebat gösteren askerler arasında ismi geçen Hüsâmü’-d-dîn lakaplı Yavlak Arslan’ın “sipâhiyân-ı kadîm-i mahrûse-i Konya” (İbn Bîbî, 1956, s. 98) olduğu zikredilmiştir ki bu ifadenin, Yavlak Arslan’ın Konya’nın ıktâ’ askerlerinden olduğuna işaret ettiği şüphesizdir.

Aynı hususu teyit eden başka bir kayda I. İzzü’-d-dîn Keykâvus’un Halep Seferi (1218) sırasında rastlanır. Bu sefer sırasında Sultan, Maraş Sâhibi Emîr Nusretü’-d-dîn Hasan’a, Malatya ve Sivas beglerine mevkib-i hümâyûnun cünûd ve cüyûş-ı ferâvân (kalabalık ordu ve birlikler) ile onun bölgesine gelmekte olduğunu bildirerek, “leşker-i kadim” ve “havâşî-i hîş”i (kendi adamları) hazır etmelerini, ‘piyade ve süvâr ecrîhor’ (piyade ve süvari ücretli asker) toplamalarını ve mancınık gibi muhasara aletleri (alât-i muhâssarat ez mancınık) ile cephaneyi (zerehdâne) tertib ederek vakit geçirmeden Elbistan’da toplanmalarını emreden bir ferman göndermiştir (İbn Bîbî, 1956, s. 185). Kaydın devamında Sultan’ın da “leşker-i kadim ve hadis”ten oluşan bir orduyla Kayseri’den Elbistan’a doğru hareket ettiği (İbn Bîbî, 1956, s. 189), hatta Türkiye Selçuklu ordusuna karşı hazırlık yapan el-Melikü’l-Eşref’in kuvvetlerinin de “leşker-i kadim ve Arap, Kıpçak ve Kürt cerâhor”dan oluşan ordu olarak zikredildiği görülmektedir (İbn Bîbî, 1956, s.190) ki, bu hadisede üç

kökenlere sahip olan ücretli askerler arasında Türkmenlerin de bulunması dikkat çekicidir. Bu konuda geniş bilgi için bk. Göksu, 2010, ss. 113-174.

⁵ Alâü’-d-dîn Keykubâd dönemine ait bu kayda Harran, Urfa ve Rakka havalisine yapılan hareket sırasında rastlanır (632/1235). Müellifin kaydına göre Sultan, kendisine yakın bir kısım devlet büyüğüyle Konya ve Aksaray’dan geçerek askerlerin toplandığı yer olan Kayseri’ye varmış, burada ulakların eline fermanlar vererek, ülkenin çeşitli bölgelerinde bulunan askerleri (leşkerhâ-yı der nevâhî-i memâlik) çağırmıştır. En kısa zamanda eşrafın seçkinleri, yiğitlerin önde gelenleri ve askerlerin gözdeleleri Kayseri’nin Meşhed’inde toplanmışlar ve Sultan, Emîr Kemâlû’-d-dîn Kâmyâr ile diğer devlet erkânına Harran, Urfa, Rakka ve oralara bağlı yerlerin fethi için harekete geçmelerini buyurmuştur. Bunun üzerine Melikü’l-Ümerâ Kemâlû’-d-dîn Kâmyâr, “leşker-i kadim ve hadis”ten, mukta’lardan (ıktâ’ askerleri) ve ücretlilerden (cerîhor)” oluşan 50.000 süvariyle harekete geçmiştir (İbn Bîbî, 1956, s. 447).

verde tekrar edilen “leşker-i kadim” ifadesinin ıktâ‘ askerlerini ifade ettiği, ecrîhor/cerâhor kelimesinin de “leşker-i hadis” tabiriyle eş anlamlı olarak yani ihtiyaca binaen belli bir ücret ödenmek suretiyle toplanan ve vazifelerinin bitiminde terhis edilen geçici ücretli askerler için kullanıldığı anlaşılmaktadır. “Havâşî-i hîş”in ise adı geçen emirlerin şahıslarına ait gulâmlar olduğu tahmin edilebilir.

Alâü'd-dîn Keykubâd'ın, Moğol tehlikesi karşısında askerî yardım talep eden Halife'ye göndermek üzere hazırlattığı ordu için de “sipâh-ı kadim” tabiri kullanılmıştır ki, bu kayıt, söz konusu tabirin ıktâ‘ askerleri için kullanıldığını gösteren başka bilgiler de içermektedir. Şöyle ki İbn Bîbî'nin kaydına göre Sultan, “Halife bizden 2000 süvari istemiştir. Biz, sipâh-ı kadim-i memâlik'in atlıları (fersân), cesur Rum yiğitleri (abtâl⁶) ve halkından (merdûm), savaşçılıkta meşhur (hancer-kerâr nâmdâr⁷) 5000 adamı, her birinin yanında 10 nefer havâşî'yle gönderelim”⁸ dedikten sonra, bu ordu için teçhizat ve bir yıllık erzak hazırlanmasını, ümera-yı memalikten birkaç seçkin emirin de kendi askerleriyle beraber onlara katılmasını emretmiştir (İbn Bîbî, 1956, s. 260). Burada “sipâh-ı kadim-i memâlik'in atlıları (fersân)” ifadesinin ülkenin muhtelif bölgelerindeki ıktâ‘ askerlerine işaret ettiği şüphesizdir. Bunun yanında dikkat çeken diğer bir husus, “sipâh-ı kadim-i memalik'ten seçilen ve her birinin yanında 10 havâşîsi bulunan 5000 savaşçı” ifadesidir. “Havâşî (حواشی)” tabirinin muhtelif kaynaklarda askerî maiyyet anlamında kullanıldığı malumdur (Köymen, 1964, s. 330, 354, 367, 372). Ancak İbn Bîbî'nin aynı tabiri, Zara'nın Kemâlû'd-dîn

⁶“Battal” kelimesinin çoğulu olan “abtal”, cesur, kahraman (*Ferheng-i Fârisî-i 'Amîd*, 1369, I, s. 73) anlamında kullanılmış olmalıdır. Esasen Eyyûbî ve Memlûklerde, sultanın gazabına uğrayarak devlet hizmetinden uzaklaştırılıp sürgün edilen, ıktâ‘ ve gelirleri elinden alınarak düşük bir ücret ödenen askerlere de “el-Battâlûn/el-ümerâ el-battâlûn/el-memâlik el-battâlûn/el-ecnâd el-battâlûn” denildiği bilinmektedir. Bu askerlerin söz konusu devletlerde, ihtiyaç hâlinde sefere çağrıldığı görülse de bunlarla yukarıdaki kayıt arasında bir bağlantı olmadığı meydandadır (Eyyûbî ve Memlûklerdeki “battallık” uygulamaları için bk. el-Kalkaşandî, 1988, VII, s. 219; Aşûr, 1986, s. 419; Mahmûd Nedîm Ahmed Fehîm, 1983, s. 205; Çetin, 2002, s. 153 vd.

⁷ Bombaci, “hancer-kerâr” ifadesini “hançer kullanan asker” şeklinde tercüme etmiştir (s.345).

⁸ پنج هزار مرد خنجر کرار نامدار از مردوم و ابطال روم و فرسان سپاه قدیم ممالک چنانکه هر مردی را ده نفر (حواشی باشد روانه کردیم [İbn Bîbî, 1956, s. 260] Yazıcıoğlu bu ifadeyi “çün iki bin atlı istediler. Biş bin hancer-kerâr-ı nâmdâr Rûm diyarından ve Türk bahadırları ve alplerinden ki her bir erin bişer hizmetkârı ola” şeklinde kaydetmiştir (Yazıcıoğlu Âlî, 1902, ss. 265-266). Mürsel Öztürk ise aynı ifadeyi hatalı olarak “O, bizden 2000 süvari istemiş. Biz ona Rum yiğitlerinden her biri 10 askere bedel olan muvazzaf ordunun süvarilerinden seçilmiş 5000'ini gönderelim” şeklinde tercüme etmiştir (İbn Bîbî, 1996, I, s. 277).

Kâmyâr'a ıktâ'ı münasebetiyle de zikrettiği görülmektedir⁹ ki buradaki "havâşî" ifadesinin ıktâ' askerlerini ifade etmek üzere kullanıldığı açık bir şekilde belirtilmiştir¹⁰.

İbn Bîbî'nin "leşker-i kadim"le ilgili başka bir kaydına da yine Alâü'd-dîn Keykubâd döneminde, Harran, Urfa ve Rakka havalisine yapılan hareket sırasında rastlanır (632/1235). Müellifin kaydına göre Sultan, kendisine yakın bir kısım devlet büyüğüyle Konya ve Aksaray'dan geçerek askerlerin toplandığı yer olan Kayseri'ye varmış, burada ulakların eline fermanlar vererek ülkenin çeşitli bölgelerinde bulunan askerleri (leşkerhâ-yı der nevâhî-i memâlik) çağırmıştır. En kısa zamanda eşrafın seçkinleri, yiğitlerin önde gelenleri ve askerlerin gözdeleri Kayseri'nin Meşhed'inde toplanmışlar ve Sultan, Emîr Kemâlû'd-dîn ile diğer devlet erkânına Harran, Urfa, Rakka ve oralara bağlı yerlerin fethi için harekete geçmelerini buyurmuştur. Bunun üzerine Melikü'l-Ümerâ Kemâlû'd-dîn, leşker-i kadîm ve hadîs'ten, ıktâ' askerlerinden ve ücretlilerden (cerî hor) oluşan 50.000 süvariyle harekete geçmiş ve her üç şehri de ele geçirmiştir (İbn Bîbî, 1956, ss. 447-448).

Bu kayıta da açıkça görüldüğü üzere "leşker-i kadim", "nevâhî-i memâlik"de yani ülkenin muhtelif bölgelerinde bulunan" askerler yani ıktâ' askerleridir. Sultan'ın fermanı üzerine Meşhed'de toplanan ıktâ' askerleri, yine Melikü'l-Ümerâ Kemâlû'd-dîn Kâmyâr'ın kumandasına girmiş ve ücretli askerlerle beraber sefer bölgesine hareket etmişlerdir. Ücretli askerlerin sayıca fazla olamayacakları düşünülürse, sözü edilen 50.000 kişilik ordunun, büyük ölçüde ıktâ' askerlerinden oluştuğu söylenebilir. Alâü'd-dîn Keykubâd'ın, Pervâne Tâcü'd-dîn'in kumandasında Âmid'in fethi için gönderdiği (633/1236) ordu da "leşkerhâ-yı kadim ve Hârezmlilerden" oluşmaktadır¹¹. Bu ordunun başarısız olması üzerine aynı bölgeye gönderilen ve Sâhib Şemsü'd-dîn İsfahânî¹² kumandasında bulunan başka bir ordudan daha bahsedilmektedir ki müellifin

⁹ Müellif, Sultan'ın Kemâlû'd-dîn Kâmyâr'a ıktâ' ettiği Sivas'ın Zara vilâyetinden, o zamana kadar "geliri 100.000 akçe (sad hezâr aded-i hâsse) olan ve 60 havâşî (حواشی) barındıran bir ıktâ'" olarak bahsetmiştir (İbn Bîbî, ss.272-273.) Rûsûmü'r-Resâ'il'deki bir vesikada da serleşkerin, hizmete hazır hâlde bulundurması istenen ıktâ' askerleri "kadîm ve havâşiden oluşan ordu (تمامت سپاه را از قدیم و حواشی)" şeklinde zikredilmiştir (el-Hoyî, 1963, s. 26).

¹⁰ Bombaci, Zara'nın Kemaleddin Kâmyâr'a ıktâ'ı münasebetiyle verilen bilgidir hareketle sırasında 60 havâşî yerine 70 lance (mızrak) tabirini kullanmış ve lance teriminin, Orta Çağ Avrupası'nda olduğu gibi hizmetkârları tarafından takip edilen bir süvari anlamında olabileceğini ve bunun ıktâ' alakalı olmayabileceğini ifade etmiştir (Bombaci, 1978, s. 352). Burada, "havâşî"nin takip edilen değil, takip eden savaşçı olduğu düşünülürse, Bombaci'nin fikrinin tam tersi bir durum ortaya çıkmaktadır.

¹¹ ... لشکرها ی قدیم و حوارزمیان منصور... (İbn Bîbî, 1956, ss. 450-451)

¹² Şemsü'd-dîn İsfahânî hakkında bk. Bal, 2006, ss. 265-394.

“Türk, Frank¹³ ve Almanlardan¹⁴ oluştuğunu söylediği bu kuvvetlerin¹⁵ de ücretli askerler yani “leşker-i hadis” olması kuvvetle muhtemeldir.

İbn Bîbî'nin Köseadağ Savaşı münasebetiyle verdiği bilgilerde “asâkir-i kadim” tabirine tesadüf edilmektedir. Moğol tehlikesinin ciddiyetinin farkında olan II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve devlet erkânı, Moğollara karşı mümkün olduğu kadar büyük bir kuvvet hazırlamak düşüncesinde birleşmişler ve bunun için bir yandan tâbî devlet kuvvetlerinin celbi, diğer yandan ise ücretli askerler toplanması için faaliyete girişmişlerdir. Bu cümleden olmak üzere “hepsi kıştan beri hazırlanmış olan ‘asâkir-i kadim’ ve bunun dışında Sürmarî (Sermarî)¹⁶, Gencevî, Gürcî, Ucî, Frank, Kaymerî¹⁷ ve Kıpçaklardan oluşan bir ordu toplanmıştır (İbn Bîbî, 1956, s. 519). II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev'in Moğollarla çarpışmak üzere Sivas'a hareketi sırasında da yanında “kadim u cerâhor”dan oluşan 70.000 kişilik bir ordunun bulunduğu kaydedilmiştir (İbn Bîbî, 1956, ss. 519-520).

“Leşker-i kadim ve cerâ hor” tabirlerine Moğol vesayeti döneminde de tesadüf edilir. 1254 yılına ait ilk kayıt II. İzzü'd-dîn Keykâvus ile IV. Rüknu'd-dîn Kılıç Arslan arasında yaşanan taht mücadelesine aittir. II. Alâü'd-dîn Keykubâd'ın Karakurum'a giderken yolda ölmesi ve Türkiye Selçuklu tarihinde “müşterek saltanat dönemi” olarak adlandırılan dönemin sona ermesinden sonra Konya'dan Kayseri'ye giderek burada saltanatını ilan eden Rüknu'd-dîn Kılıç Arslan, kısa zamanda taraftar ve asker toplayarak Konya üzerine yürümeye karar vermiş, Aksaray'a bir menzil uzaklıkta Sultan Alâü'd-dîn Kervansarayı'na

¹³ Türkiye Selçuklu ordusunda önemli bir yere sahip olup birçok askerî ve siyasi hadisede karşılaşılan Frank ücretli askerler hakkında geniş bilgi için bk. Göksu, 2010, ss. 113-174.

¹⁴ III. Haçlı Seferi (1189-1192) sırasında Almanlar tarafından Akka (Acre)'da kurulan bir hastane (1190), 1198 yılında Templar ve Hospitaller gibi dinî-askerî bir şövalye tarikatının (Teutonic Order) merkezi hâline gelmiştir. Kayıtta geçen Almanların, söz konusu Alman Töton şövalyelerin (Teutonic Knights) bakiyesi olup ücretli asker olarak Türkiye Selçuklu hizmetinde buldukları tahmin edilebilir. (Bunlar hakkında geniş bilgi için bk. Urban, 2003; Sterns, 1985, V, ss. 315-378).

¹⁵ ... بال لشكرى ديكر از اصناف اطراف ممالك از ترك و فرنك و آلمان با نقد و حزانن کران و زردخانه ... (İbn Bîbî, 1956, s. 451)

¹⁶ Sürmarî (Sermarî) tabirinin günümüzde Sürmeli denilen ve Iğdır'a bağlı bir yerleşim birimi olan Sürmariye (Semariye) ile alakalı olup bu bölgeden gelen Türkmenlere bu adın verildiği tahmin edilebilir (Bombaci, 1978, s. 356; Polat, 2005, s. 42). Sürmariye, kalesiyle meşhur olup birçok kaynakta adı geçmektedir. el-Hüseynî 1999, s. 24, 91; İbnü'l-Esîr 1987, X, s. 50; İbnü'l-Ezrak 1992, s. 116, 140; Brosset, 2003, s. 369, 383; en-Nüveyrî 1405/1985, XXVI, s. 368; en-Nesevî 1934, s. 72, 75-77, 114-115, 129 ve muhtelif yerler; *Anonim Selçuknâme*, 1952, s. 47/30; Qazwînî, 1919, s. 90)

¹⁷ Suriye'de bulunan “Halebli” Türkmenler'e bu isim veriliyordu (Bombaci, 1978, s. 356; Polat, 2005, s. 42).

kadar ilerlemiştir. Bunun üzerine İzzü'd-dîn Keykâvus da Konya'da savaş hazırlıklarına başlamış ve hazine sandıklarını dolduran Keykubâdi altınları ortaya dökmek suretiyle “leşker-i kadim” dışında Arab, Garib, İvâ (Yıva), Gence, Kürd ve Kıpçak'tan oluşan çok sayıda asker topladıktan sonra kardeşiyle savaşmak için harekete geçmiştir (İbn Bîbî, 1956, s. 613).

Diğer kayıt ise 1278 tarihine aittir. Karamanlıların ve Siyâvuş'un Konya'daki hâkimiyetlerine son verilmesinden sonra onları takip için Ermenek bölgesine giden, fakat kışın bastırması üzerine geri dönerek Konya'da hazırlık yapan Selçuklu ordusu “leşker-i kadim ve cerâ hor”dan oluşmaktadır (İbn Bîbî, 1956, s. 704) ki bu kayıt, ordunun esas unsurunu teşkil eden “leşker-i kadim” yani ıktâ' askerlerine dair son kayıt olup bu tarihten sonra Türkiye Selçuklu ordusunun tamamen çözüldüğünü söylemek mümkündür.

Görüldüğü üzere İbn Bîbî'nin “leşker-i kadim” ve “hadis”le ilgili kayıtlarının hepsi, “kadim”in ıktâ' askerlerine, “hadis”in ise ücretli askerlere işaret ettiğini ortaya koymaktadır. Bununla beraber söz konusu tabirlerin Türkiye Selçuklu ordusunu oluşturan diğer unsurları yani gulâmları, Türkmenleri veya tâbi devlet kuvvetlerini kapsadığına dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır. İbn Bîbî, Türkiye Selçuklu ordusundaki ıktâ' askerleri için kadim, ücretli askerler için hadis veya ecrihor derken, ordunun diğer unsurlarını teşkil eden gulâmlar için “gulâmân-ı dergâh”, “gulâmân-ı hâss”, “mefârîde”, “mefârîde-i halka-i hâss”, “halka-i hâss”, “mülâzım”, “mülâzımân-ı dergâh”, “mülâzımân-ı yatak-i hümâyûn”, “gulâmân-i yatak-i sultan” (Göksu, 2010, s. 44 vd); Türkmenler için Türkmen, Ucî, “Türkmenü'l-Uc” (Koca, 2005, s. 106.), “Etrâk-i Uc” (Aksarayî, 1999, s. 66, 102, 110), “Etrâk-i Guz” (Aksarayî, 1999, s. 252), Ucî (İbn Bîbî, 1956, s. 115, 391, 438, 459, 519, 525, 619) ve tâbi devlet kuvvetleri için de “leşkerhâ-yı ma'hûd” veya “sipâh-ı ma'hûd” (İbn Bîbî, 1956, s.185, 519) gibi tabirler kullanmıştır. Dolayısıyla “leşker-i kadim” ve “hadis” tabirlerinin, Türkiye Selçuklu ordusunun bütûn daimî ve yardımcı kuvvetlerini içine alan genel bir tasnife işaret ettiğini söylemek mümkün değildir.

Türkiye Selçuklu tarihinin temel kaynaklarından biri olan “el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-'Alâ'iyye” adlı eserde geçen (İbn Bîbî, 1956) bu tabirlerden “leşker-i kadim” ve “hadis” tabirlerinden ilkinin Selçuklu tarihinin üzerinde en çok tartışılan meselelerinden biri olan ıktâ' sistemiyle¹⁸ ve özellikle de ıktâ'ın askerî vasfıyla, “hadis”in ise daha önceki Müslüman Türk devletlerinden ziyade Türkiye Selçukluları döneminde yaygın olarak kullanılan ücretli askerlerle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Esasen Türkiye Selçuklu ordusunun “asıl mühim kuvvetini tımarlı sipahilerin (ıktâ' askerlerinin) teşkil ettiği”, önceden beri dile getirilen bir husustur (Köprülü, 1981, s. 139;

¹⁸ İktâ' sisteminin Türkiye Selçukluları dönemindeki uygulaması hakkında bk.Göksu, 2009, ss. 137-154.

Uzunçarşılı, 1988, s. 102). Ancak Türkiye Selçuklu dönemi kaynaklarında doğrudan bu hususa işaret eden çok az malumat olup, Türkiye Selçuklu ıktâ‘ının askerî vasfına dair bilgiler, büyük ölçüde genellemelere ve tımarlı sipahilerin (ıktâ‘ askerlerinin) mühim vilayet merkezlerindeki kumandanları olan sübaşılarla ilgili kayıtlara dayanmaktadır¹⁹.

Bazı araştırmacılar ise döneme ait kaynaklarda ıktâ‘nın askerî vasfı veya ıktâ‘ askerleri hakkında fazla malumat olmadığına dikkat çekerek, “Türkiye Selçuklu ıktâ‘ının askerî bakımdan bir önemi haiz olmadığını” ileri sürmüşlerdir. Sözgelimi Claude Cahen, Türkiye Selçuklu ıktâ‘ının, başka Müslüman devletlerde taşıdığı askerî önemi taşımadığını söylemiş (Cahen, 1979, s. 182) ve Türkiye Selçuklu ordusunu oluşturan unsurlar arasında ıktâ‘ askerlerine yer vermemiştir (Cahen, 1979, ss. 228-231).

Hâlbuki yukarıda izah ettiğimiz üzere İbn Bîbî, ıktâ‘ askerlerini “sipâhiyân-ı kadim/sipâh-ı kadim”, “leşker-i kadim” veya “asâkir-i kadim” ifadeleriyle zikretmiş olup bu durum, Türkiye Selçuklu ıktâ‘ının askerî vasfını ve Türkiye Selçuklu ordusunun ana kütesini ıktâ‘ askerlerinin teşkil ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bunun yanında, herhangi bir sefer veya hadise münasebetiyle bahsettiği “ülkenin etrafına dağılmış askerler” veya “vilayet askerleri” tabirlerinin, ferman gönderilmek suretiyle orduya katılması emredilen ve vazifelerinin tamamlanmasından sonra yurtlarına, memleketlerine döndükleri kaydedilen askerî kuvvetlerin de ıktâ‘ askerleri olduğu şüphesizdir. Ayrıca vaktiyle Uzunçarşılı’nın da belirttiği üzere ıktâ‘ arazilerinin idari ve askerî âmirleri olmaları hasebiyle ıktâ‘ askerlerinin bağlı bulunduğu serleşker veya sübaşılarla ilgili her kayıt ıktâ‘ askerleriyle ilişkili olup, döneme ait münşeât mecmualarında yer alan bazı vesikalar da bu durumu teyit etmektedir. Nitekim “Takârîrü’l-Menâsıb”da yer alan bütün serleşkerlik menşurlarında, serleşkerlerin, bölgedeki ıktâ‘ askerlerinin göreve hazır hâlde bulundurulmasından sorumlu oldukları belirtilmiştir (Takârîrü’l-Menâsıb, 1988, ss. 13-30). “Rusûmü’r-Resâ’il”deki bir vesikada da ashâb-ı ıktâ‘ât’ın özürsüz olarak hizmette kusur etmeleri ve askerleri teftiş (‘arz) vaktinde hazır bulundurmamaları hâlinde ıktâ‘larını değiştirmek veya ıktâ‘ sahibini azletmek salahiyetinin serleşkere verildiği görülmektedir (Rusûmü’r-Resâ’il, 1963, ss. 26-27) ki bu kayıtlar, Büyük Selçuklularda olduğu gibi Türkiye Selçuklularında da ordunun büyük kısmının ıktâ‘ askerlerinden oluştuğunu ortaya koymaktadır²⁰.

¹⁹ Mesela Uzunçarşılı, Türkiye Selçuklu ordusunun mühim kısmını teşkil ettiğini söylediği tımarlı sipahilerle ilgili bilgilerin hemen hepsini sübaşılarla ilgili kayıtlara dayanarak vermiştir (Uzunçarşılı, 1988, ss. 102-105).

²⁰ İktâ‘ askerlerinin Türkiye Selçuklu ordusundaki yeri hakkında geniş bilgi için bk., Göksu, 2010, ss. 79-113.

Kaynakça

- Aksarayî (Kerîmü'd-dîn Mahmud Aksarayî) (1999). *Müsâmeretü'l-Ahbâr* (Osman Turan, Neşr.). Ankara: TTK Yayınları.
- Anonim *Selçuknâme (Târîh-i Âl-i Selçûk der Anadolu)*. (1952). Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III (. F. N. Uzluk, Neşr. ve Çev.). Ankara.
- Bal, M. S. (2006). Türkiye Selçuklu Devletine Hükümdarlık yapan Vezir; Şemsü'd-dîn İsfahân. *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 19, 265-394.
- Bombaci, A. (1978). The Army of the Saljuqs of Rum. *Annali*, 38/4, 343-369.
- Brosset, M.F. (2003). *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)* (Hrand D. Andreatyan, Çev.). Erdoğan Merçil (Notlarla Yay.Haz.), Ankara: TTK Yayınları.
- Cahen, C. (1979). *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler* (Y. Moran, Çev.). İstanbul.
- Cahen, C. (1955-1956). Selçukî Devletleri Feodal Devletler mi idi? (L. Güçer, Çev.). *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, XVII/1-4, (Ekim 1955-Temmuz 1956), 348-358.
- Çetin, A. (2002). *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- el-Hoyî (Hasan b. 'Abdi'l-Mü'min el-Hoyî) (1963). *Rüsûmu'r-Resâ'il ve Nücümü'l-Fezâ'il*. A. S. Erzi (Tashîh ve İhtimâm), Ankara: AÜİF Yayınları.
- el-Hüseynî (Sadru'd-dîn Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır Ali el-Hüseynî) (1999). *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye* (N. Lügal, Türkçe terc.). Ankara: TTK Yayınları.
- el-Kalkaşandî (Ahmed b. Ali el-Kalkaşandî) (1988). *Subhu'l-A'sâ fi Sinâ'ati'l-İnşâ VII*. (Muhammed Hüseyin Şemsüd-dîn, Tahkîk). Beyrut.
- en-Nesevî (Şihabü'd-dîn Ahmed en-Nesevî) (1934). *Sîretu Sultan Celâlü'd-dîn Mengübertî* (N. Asım, Türkçe terc.). İstanbul.
- en-Nüveyrî (Şihabü'd-dîn Ahmed bin Abdü'l-vahhâb en-Nüveyrî) (1405/1985). *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, XXVI, (M. Fevzî el-Antîl, Tahkîk). Kahire.
- Ferheng-i Fârisî-i 'Amîd*. (1369). I, (Haz. Hasan 'Amîd), Tahran.
- Göksu, E. (2010). *Türkiye Selçuklularında Ordu*. Ankara: TTK Yayınları.
- Göksu, E. (2009). Türkiye Selçuklularında İktâ. *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 26, 137-154.
- Hasan Enverî (2535). *Istîlâhât-ı Dîvânî Devre-i Gaznevî ve Selçukî*. Tahran.
- İbn Bîbî (el-Hüseyn b. Muhammed b Ali el-Caferî er-Rugedî). (1956). *el-Evâmirü'l-'Alâ'îye fi'l-Umûri'l-'Alâ'îye*. Tıpkı Basım, Adnan Sadık Erzi (Önsöz ve Yay. Haz.), Ankara: TTK Yayınları.
- İbn Bîbî (el-Hüseyn b. Muhammed b Ali el-Caferî er-Rugedî) (1996). *el-Evâmirü'l-'Alâ'îye fi'l-Umûri'l-'Alâ'îye* (M. Öztürk, Türkçe terc.). I-II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İbnü'l-Esîr (Muhammed b. Muhammed Abdu'l-vâhid eş-Şeybânî İbnü'l-Esîr) (1987). *el-Kâmil fi't-Târîh (el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi, Türkçe terc.)*, (Abdülkerim Özeydin-Mertol Tulum, Çev.). X, İstanbul.

- İbnü'l-Ezrak (Ahmed b. Yûsuf b. Ali b. el-Ezrak el-Fârikî) (1992). *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid* (Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi, Türkçe terc.). (Artuklular Kısmı, Ahmet Savran, Çev.). Erzurum.
- Koca, S. (2005). *Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür*. Ankara.
- Köprülü, M.F. (1981). *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*. (Önsöz, bazı notlara, bibliyografyaya ilaveler ve geniş bir indeksle yayınlayan Orhan F.Köprülü). İstanbul.
- Köymen, M. A. (1964). Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları II. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, DTCF Tarih Araş. Ens., II/2-3, 303-380.
- Lambton, A. K. S. (1973). Atebetü'l-Ketebeye Göre Sancar İmparatorluğunun Yönetimi (N. Kaymaz, Çev.). *Bellekten*, XXXVII/147, 365-394.
- Mahmûd Nedîm Ahmed Fehîm (1983). *el-Fennü'l-Arabî el-Ceyşü'l-Mısri fi'l-Asri'l-Memlûkî el-Bahrî (1250-1383/648-783)*. (Basım yeri yok).
- Muhammed Mû'în (1371). *Ferheng-i Farisî* I. Tahran.
- Polat, M. S. (2005). Türkiye Selçuklularında Askerî Teşkilât (1071-1243). *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 17, 17-53.
- Qazwîni, Hamdullâh Mustawfi (1919). *Nuzhat al-Qulûb* (G. Le Strange Trans.). (E. J. W. Gibb Memorial Series: XXIII), Luzac & Co., London.
- Sa'îd Abdu'l-Fettâh Aşûr (1986). *el-'Asru'l-Memâlikî fi Mısır ve 'ş-Şam*. Kahire.
- Sterns, I. (1985). The Teutonic Knights in the Crusader States. *A History of the Crusades (The Impact of the Crusades on the Near East)*, V., (General Editor: Kennet M. Setton, Edited by Norman P. Zacour and Harry W. Hazard), Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press, 315-378.
- Takârîrü'l-Menâsib* (1988). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*. Osman Turan (Neşr.), Ankara: TTK Yayınları.
- Turan, O. (1988). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*. Ankara: TTK Yayınları.
- Urban, W. (2003). *The Teutonic Knights: A Military History*. London: Greenhill Books.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*. Ankara: TTK Yayınları.
- Yazıcıoğlu, Â. (1902). *Tevârih-i Âl-i Selçûk, Târîh-i Selçûkiyân-ı Rûm-i Türkî*. M. Th. Houtsma (Yay.), Leid.

